

11. Медведев Ф. П. Українська фразеологія: чому ми так говоримо / Ф. П. Медведев. – Харків: Вища школа, 1982. – 291 с.
12. Словник фразеологізмів української мови. (уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дегчук, Н. М. Неровня, Т. О. Федоренко). – К.: Наукова думка, 2003. – 1096 с.
13. Мальцева Д. Г. Страноведение через фразеологизмы. Пособие по немецкому языку / Дина Григорьевна Мальцева. – М.: Высшая школа. 1991. – 173 с.

УДК 811.111'27

Сокирська О.С.
(Київ, Україна)

СТАТУС, ОЗНАКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИСЛОВЛЮВАНЬ ВІДМОВИ В АНГЛІЙСЬКОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ

У статті на основі логічного структурування існуючого в лінгвістиці теоретичного знання подано визначення лінгвістичного статусу, ознак та особливостей функціонування висловлювань відмови в англійському діалогічному мовленні. Систематизовано фактори, що впливають на актуалізацію відмови в діалозі, та здійснено їхнє узагальнення у вигляді схеми можливих варіантів породження свідомістю адресата конкретних класів висловлювань відмови.

Ключові слова: висловлювання відмови, ілокуція, міжособистісна комунікація, англійське діалогічне мовлення.

В статтє на основе логического структурирования существующего в лингвистике теоретического знания дано определение лингвистического статуса, признаков и особенностей функционирования высказываний отказа в английской диалогической речи. Систематизировано факторы, влияющие на актуализацию отказа в диалоге, и выполнено их обобщение в виде схемы возможных вариантов порождения сознанием адресата конкретных классов высказываний отказа.

Ключевые слова: высказывание отказа, иллокуция, межличностная коммуникация, английская диалогическая речь.

On the basis of logical structuring of theoretical knowledge, existing in linguistics, the author defines the status of refusal utterances as well as characterizes the specificity of their functioning in the English dialogical speech. There is a systematization of factors influencing the refusal actualization in dialogical speech, presented as the scheme of possible variants of definite classes of refusal utterances, generated in the recipient's mind.

Key words: refusal utterance, illocution, interpersonal communication, English dialogical speech.

Під час опанування лінгвістикою закономірностей та специфіки функціонування мовлення, зокрема діалогічного, постійно виникають нові, необхідні для її розвитку питання. Одним з найважливіших серед них є вивчення актуалізації висловлювань відмови в комунікативному процесі. З огляду на це, особливої актуальності і набули проблеми уточнення статусу та закономірностей функціонування відмови в англійському діалогічному мовленні.

Відомі на теперішній час визначення статусу висловлень взагалі [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7] та висловлень відмови зокрема [8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15] містять певні змістові розбіжності, оскільки формулюються з погляду цілей конкретних досліджень, виконуваних у межах певних мовних рівнів. Проте інформаційне насичення та ознаки, окреслені у наведених джерелах, не є достатньо повними для забезпечення ефективного проведення започаткованих нами досліджень особливостей фонетичного оформлення висловлювань даного виду.

Тому метою цієї праці є уточнення лінгвістичного статусу, ознак і особливостей функціонування висловлювань відмови в англійському діалогічному мовленні.

В енциклопедичних виданнях (див., напр., [16: 259]) під висловлюванням взагалі розуміється істинна або хибна думка, виражена розповідним реченням, при цьому зазначається, що вона є одиницею мовленнєвого спілкування, яка оформлюється у відповідності з законами даної мови. Відповідно до джерела [17], будучи відносно мінімальною цілісною одиницею мовленнєвого спілкування (мовленнєвим відрізком, відносно завершеним по інтонації і смислу), висловлювання являє собою мовленнєвий знак, тобто конкретний екземпляр речення в мовленнєвому ланцюгу.

О.О. Селіванова [18] трактує висловлювання дещо ширше: як одиницю мовлення; конкретну реалізацію в ситуації мовлення речення як інваріанта згідно з дихотомією мови й мовлення, емічного й етичного рівнів у дескриптивній і структурній лінгвістиці речення. У свою чергу, Е. Бенвеніст характеризує актуалізацію висловлювання як приведення мови в дію шляхом індивідуального акту його використання [1: 312]. Таким чином, двостороння сутність висловлювання полягає в тому, що в плані вираження воно відповідає фразі (інтонаційно-автономному комплексу, який має лексико-граматичну та лінійно-інтонаційну структури), а в плані змісту висловлювання безпосередньо співвіднесено з конкретною ситуацією, що включає предметну ситуацію (часткову картину світу з усіма її елементами, їхніми характеристиками, властивостями й відношеннями), а також комунікативну ситуацію (умови спілкування, відношення між співрозмовниками, їхнє знання про світ і т.п.).

У роботі Д.І. Ганич, І.С. Олійник [19: 36] висловлювання трактується як одиниця повідомлення, яка має смислову цілісність і може бути прийнята слухачем у певних умовах мовленнєвого спілкування. При цьому її автори зауважують, що цілісність висловлювання не виходить за рамки закономірностей лінійної та структурної організації фонетичних, граматичних одиниць і семантичних класів. Вона розглядалася ними як пов'язана з функціями висловлювання, яке визначається функціональною спрямованістю тексту. Для вивчення висловлювання з прагматичної точки зору у джерелі [17] пропонується під час аналізу змістового боку його смислу апелювати до контексту, ситуації, фонових знань співрозмовника, володіння правилами етикету, до інформації, що передається невербальними (паралінгвальними) засобами спілкування (жестами, мімікою тощо).

Виявлення провідних ознак шляхом зіставлення змістового насичення вищезгаданих трактувань висловлювання дозволяють нам сформулювати таке його визначення: *висловлювання – це думка, матеріалізована за законами даної мови у формі речення, яке відповідно до функціонального призначення передає завдяки смисловій цілісності певну інформацію.*

З огляду на це, перейдемо до безпосереднього розгляду наукових думок та трактувань, що мають відношення до статусу висловлювань відмови в діалогічному мовленні. Так, з'ясування сутності поняття відмови свідчить, що в лінгвістиці під ним розуміється: негативна відповідь на прохання, вимогу, пропозицію [20; 21; 22; 23; 24; 25] або команду [26]; відсутність згоди на щось, вираження незгоди, відхилення чого-небудь, зречення чогось [23; 27]; показати небажання зробити, прийняти, дати чи дозволити щось [28; 29; 30], відмовитись виконувати щось [26] тощо.

Цілком очевидно, що наведені дефініції мають лише несуттєві розбіжності. Спираючись на їхній зміст як об'єктивне підґрунтя ми пропонуємо таке формулювання, згідно з яким **висловлення відмови – це одиниця мовлення, що актуалізується в усному чи письмовому діалозі як реакція мовця на репліку-запит та виражає негативну відповідь на прохання, вимогу або пропозицію, небажання погодитись з чимось, зробити, прийняти чи дозволити щось або відмову адресата від запропонованого й ухилення від здійснення певної дії.**

Значена П. Брауном характерна особливість функціонування висловлювань відмови в діалозі полягає в тому, що відмова породжується власне фактичною формою взаємодії, а її інформативний бік відходить на задній план, а то й взагалі відсутній. Домінуючою ж у них є «функція відношення», яка полягає не лише у ставленні мовця до слухача, втіленому в семантиці висловлювання, але й у мовній формі становлення, зміни, керування й завершення соціального контакту між окремими членами [31: 43].

За баченням Н.А. Одарчук, у висловлюваннях відмови при фатичному мовленні мовець конфліктно чи неконфліктно реагує не на денотативну ситуацію, а на смисл, породжений емоційним станом і позицією адресанта, співвідносячи їх із власними смислами стану. Намір відмовити породжується мотивом недоцільності; його міра як вираз внутрішньоособистісного стану самосвідомості мовця є рушієм оформлення відмови у конфліктний / неконфліктний тип реакції [12: 11].

Розглядаючи комунікативно-прагматичні аспекти семантики, Г.Г. Почепцов підкреслює, що висловлення відмови є реактивним мовленнєвим актом, ілюкутивна сила якого базується на заперечних установах мовця та реалізує його реакцію на висловлений у попередньому акті пропозиційний зміст з метою його відхилення [32: 29-36]. До специфічних ознак відмови як завершальної дії міні-діалогу лінгвісти відносять наявність ініціального по відношенню до нього акту, акту-стимулу, тобто проспективного мовленнєвого акту, що обов'язково передбачав би майбутню реалізацію певного акту-реакції [33: 45; 34: 49].

Аналізуючи технологічно-мовленнєвий та функціональний боки вживання відмови в комунікації, Ж. Мьошлер розуміє його як певний розмовний хід, над яким домінує ініціальне твердження, що може бути заперечене вагомими аргументами [35: 133]. Він уважає, що відмови функціонують як такі реактивні розмовні ходи, що змістовно знаходяться у протиставленні до ініціального висловлювання і визначаються тими мовлен-

невими актами, зв'язок з якими має аргументативну природу. При цьому, на його думку, актуалізація відмови як засіб комунікації є за своєю природою комплексним мовленнєвим актом, контекстуально унормованим з погляду інтераціональної і послідовної перспективи та покликаним указувати на іншу аргументативну орієнтацію в порівнянні з ініціальним висловлюванням.

І.М. Осовська, використовуючи термінологію Е. Вайганг під час розгляду результатів типологічних досліджень, визначила відмову як ілокутивний потенціал мовленнєвої дії не-врахування, що за допомогою мовних засобів указує на перлокутивний результат стимульованого ініціально-ілокутивним висловлюванням когнітивного процесу. З цього погляду «відмова» може розглядатися як ілокутивний потенціал мовленнєвої дії, комунікативною функцією якої є виконання мовцем установок не-врахування [13: 32].

Звертаючи увагу на особливості мовленнєво-мисленнєвої діяльності адресанта і адресата, Т.Н. Пудровська вказує на залежність типу ілокутивної сили відмови від типу ілокутивної сили ініціального акту та доходить висновку про обернено-пропорційну залежність ілокутивних сил у секвенці «проспектив – відмова», а саме – про варіювання ілокутивної сили відмови між директивною (коли відмова виступає реакцією на комісив) та комісивною (у випадку реакції на директив) [37]. Поділяючи в цілому тезу про залежність ілокутивної сили відмови від сили ініціального акту, І.М. Осовська поглиблює існуючі уявлення розглядом взаємодії ілокутивних сил у кожній з секвенцій [13: 33]. У зв'язку з цим, на її думку, є сенс виокремити в діалозі такі послідовності: прохання – відмова, наказ – відмова, **запрошення – відмова**, пропозиція – відмова. Навіть побіжний аналіз змісту зазначених автором умов, процедур і факторів, що призводять до актуалізації різних комплексних типів відмов, свідчить про наявність у праці вказівок на вельми конкретні зовнішні чинники та індивідуальні характеристики особистості адресата. Таке поглиблення слід, на наш погляд, сприймати як певний крок у бік вивчення когнітивної природи реалізації актів відмови в комунікації та особливостей породження висловлень відмови.

Дещо під іншим – комунікативно-прагматичним – кутом зору класифікує різновиди висловлювань відмови О.В. Бичіхіна, яка виокремлює такі їхні типи: а) прямий / опосередкований ; б) відповідають на реальну / прогнозовану репліку ; в) відмова собі / іншим; г) комунікативно виправданий / невинуватий; д) категоричний / некатегоричний; е) повний / частковий; ж) умотивований / немотивований. Додаткову увагу звернуто нею також на превалюючу характеристику мовленнєвого жанру відмови як реакції на відповідний стимул, який може бути і експліцитним, і імпліцитним, а також вербальним та невербальним [10:18].

Викладене показує, що накопичена в лінгвістичній галузі наукова інформація, яка безпосередньо стосується когнітивної сутності явища відмови в комунікації, свідчить про актуальність систематизації чинників і характеристик особистості адресата, що впливають на формування ним змісту висловлювання відмови. Тому досить природною убаачається спроба вирішення цього питання, яка має місце в праці Н.А. Одарчук [12:16]. На її думку, мовна сутність відмови втілюється в трьох конструкціях узуального змісту: *I won't do it, I don't want to do it, I can't do it*, які засновуються на категорії заперечення і формують, відповідно, класи висловлювань відмови зі значенням вираження негативного вольового стану мовця, відсутності інтересу, обставинної і нормативної неможли-

вості. Інакше кажучи, причини породження трьох класів висловлювань відмови визначаються нею як «не хочу», «не можу», «не буду». Розглядаючи сутність та відмінність зазначених причин, не важко перекоонатися, що поняття «не хочу» й «не буду» є функціонально занадто близькими у зіставленні з поняттям «не можу». Отже, фактично ми маємо певну вісь діалектичних суперечностей, розташовану між поняттями «не хочу» й «не можу». Проте за умов діалектичного розгляду цієї осі [38: 151-157] при спробі пошуку проміжних класів причин породження висловлювань відмови, у її середній точці можна побудувати додаткову перпендикулярну вісь, полюси суперечності якої створюватимуть поняття «можу, але не хочу», та «хочу, але не можу». Завдяки цьому ми й отримуємо практично вичерпну площинну картину можливих варіантів виникнення чинників, що породжують у свідомості адресатів конкретні класи висловлювань відмови. Цю створену нами картину зображено на рис. 1 у вигляді класифікаційної схеми.

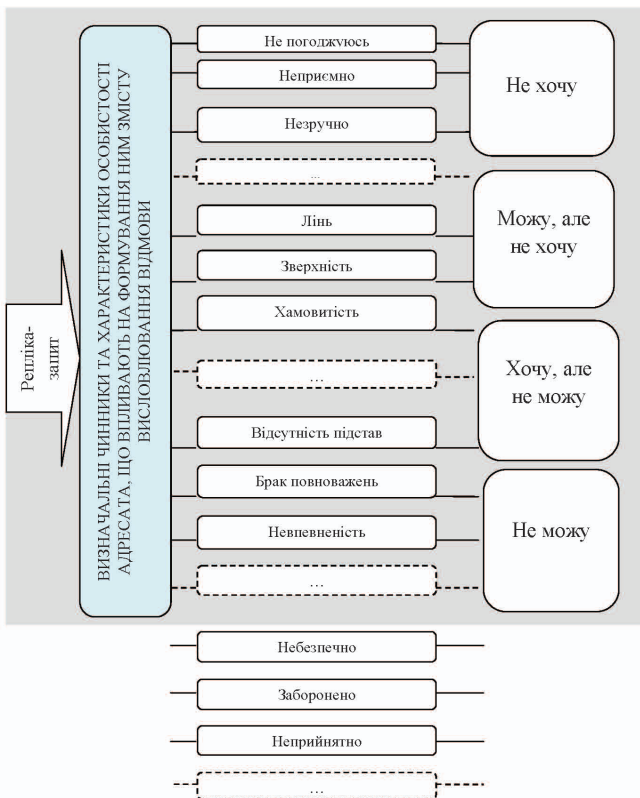

Рис. 1. Схема можливих варіантів породження свідомістю адресата певних класів висловлювань відмови

На цій схемі зліва направо відображено логіку впливу чинників та характеристик особистості адресата, що визначають формування ним варіантів змісту висловлювань відмови, віднесених до кожного з чотирьох узагальнених нами класів причин відмови: «не хочу», «можу, але не хочу», «хочу, але не можу», «не можу». Так, провідними факторами породження адресатом висловлювань відмови, віднесених за схемою до класу причини «не хочу», можуть бути: незгода адресата з пропозицією, вимогою, небажання погодитися з чимось, ухилення від запропонованої дії, використання права на відмову, неподілення ним думки, що міститься в репліці-запиті, і т.п.; притаманні йому суб'єктивні відчуття неприємності від виконання певних дій, незручності чи незвичності позитивної реакції і т.д.; пряме небажання ускладнювати ситуацію, бажання довести свою зверхність, правоту, здійснити тиск, спрямувати комунікацію в необхідне русло тощо.

Підкреслимо, що за браком місця на схемі, наведені нами альтернативи факторів станів мовця та характеристик його особистості, що здійснюють вплив на формування змісту висловлювань відмови, символічно зображені пустим прямокутником, обмеженим штриховими лініями. Подібним чином на продукування класу висловлювань відмови, позначеною причиною «можу, але не хочу», впливатимуть лень, зверхність, впертість, хамовитість, цинічність, садистські схильності адресата тощо. У свою чергу, висловлювання відмови класу «хочу, але не можу» породжуватиме відсутність об'єктивних підстав, брак повноважень, невпевненість адресата, доцільність згоди, нереальність здійснення запропонованого і т.п. Найбільш вагомими чинниками актуалізації висловлень відмови, віднесених до класу «не можу», бувають, зазвичай, небезпечність задоволення запиту, заборона певних дій, відсутність повноважень у адресата, об'єктивна неможливість виконання прохання, неприйнятність задоволення вимоги і т.д.

Подальший поглиблений аналіз сформованої таким чином моделі дозволяє констатувати, що, з одного боку, значна частина тих самих чинників породження відмови адресатом може функціонувати у межах будь-якого з їхніх класів. З іншого боку, у межах діалектично суперечливих класів «не хочу» і «не можу» чинники, зазвичай, набувають об'єктивних властивостей, породжуючи, здебільшого, експліцитні форми вираження відмови. У той же час, на осі суперечностей «можу, але не хочу» та «хочу, але не можу» превалюють суб'єктивні чинники, які призводять до виникнення латентних форм відмови. Проте, якщо до всіх зазначених на схемі класів висловлювань у якості чинника ввести фактор «лень», то ми найбільш вірогідно матимемо справу з латентними формами актуалізації висловлювань відмови в класах «не хочу», «не можу» та «хочу, але не можу» і лише в класі «можу, але не хочу» вона набуватиме переважно експліцитного характеру. Отже, з'ясоване в обсязі цієї праці широке варіативне поле чинників породження свідомістю адресата певних класів висловлювань відмови потребує подальшого практичного дослідження зв'язку між ними та особливостями добору адресатом мовних засобів письмової й усної актуалізації відмови.

Сподіваємось, що окреслена нами картина особливостей актуалізації відмови в діалозі, побудована шляхом логічного структурування існуючого у лінгвістиці теоретичного знання, буде корисною під час безпосереднього визначення причин актуалізації висловлювань відмови в кожній конкретній комунікативній ситуації за умов здійснення відповідного аналізу всіх лінгвальних та позалінгвальних факторів, що впливають на перебіг комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист; [пер. с фр./ общ. ред. Ю. С. Степанова]. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
2. Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. Ван Дейк; [пер. с англ. / Сост. В.В. Петрова; Под. ред В.И. Герасимова]. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
3. Волошинов В.Н. Конструкция высказывания / В.Н. Волошинов // Литературная учеба. – 1930. – №3. – С. 65-87.
4. Левицкий Ю.А. Основы теории синтаксиса / Ю.А. Левицкий. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 236 с.
5. Леонтьев А.А. Высказывание как предмет лингвистики, психолингвистики и теории коммуникации / А.А.Леонтьев // Синтаксис текста: Сб. статей. – М., 1979. – С. 18-36.
6. Падучева Е.В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью / Падучева Е.В. – М.: Наука, 1985. – 272 с.
7. Сусов И.П. Введение в языкознание / Сусов И.П. – М.: Восток-Запад, 2006. – 382 с.
8. Туул Б. Диалоговое взаимодействие «побуждение-отказ» в русском речевом общении с точки зрения носителя монгольского языка: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Банзрагч Туул. – М., 2005. – 193 с.
9. Белайчук О.С. Типологически релевантные особенности концепта отказа/отрицания и контрастивный анализ семантики глаголов отказа/отрицания в английском и шведском языках: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Белайчук Оксана Сергеевна. – М., 2004. – 311 с.
10. Бычихина О.В. Высказывания со значением отказа: семантико-прагматический и когнитивный аспекты: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / О.В. Бычихина. – Новосибирск, 2004. – 21 с.
11. Горбач С.С. Заперечення як основоположна установка мовця при здійсненні мовленнєвого акту відмови / С.С. Горбач // Філологічні науки. – 2007. – №4. – С. 224-228.
12. Одарчук Н.А. Відмова: семантичний та прагматичний аспекти: Монографія / Одарчук Наталія Андріївна. – Луцьк: Вежа, 2009. – 204 с.
13. Осовська І.М. Висловлювання-відмова: структурно-семантичний та комунікативно-прагматичний аспекти (на матеріалі сучасної німецької мови): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Осовська Ірина Миколаївна. – Чернівці, 2002. – 187 с.
14. Постоенко И.А. Ситуация несогласия/отказа в динамике английской речи: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Постоенко Ирина Анатольевна. – Хабаровск, 2001. – 185 с.
15. Симонова С.О. Коммуникативно-когнитивные особенности выражения косвенных и имплицитных речевых актов отказа в диалогическом дискурсе: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Симонова Светлана Олеговна. – Тамбов, 2011. – 207 с.
16. Советский энциклопедический словарь / [Гл. ред. Прохоров А.М.]. – М.: Издательство «Советская энциклопедия», 1979. – 1600 с.
17. Высказывание (лингвистика): [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
18. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
19. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів / Д.І.Ганич, І.С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.

20. Большой толковый словарь русского языка / [Ред. Кузнецов С.А.]. – СПб.: Норинт, 2000. – 1536 с.
21. Толковый словарь русского языка / [Ред. Дмитриева Д.В.]. – М.: Астрель, АСТ, 2003. – 1578 с.
22. Webster N. Webster's revised unabridged dictionary of the English language (1828 Edition). – New York: Merriam Webster, 1995. – 1244p.
23. Толковый словарь русского языка: В 4 т. / [Ред. Ушаков Д.Н.]. — М.: Гос. ин-т «Сов. энцикл.»; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935-1940.
24. The Online Plain Text English Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.onelook.com/?w=refuse&ls=a>.
25. Webster's 1828 Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.webster1828.com>.
26. Webster's Seventh New Collegiate Dictionary. – Springfield: G.&C. Merriam Co., 1967. – 1222 p.
27. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. 3. neu bearb. u. erw. Aufl. / Hrsg. u. Leitung von G. Drosdowski. – Mannheim u. a.: Dudenverlag, 1995. – 1816 s.
28. Oxford advanced learner's dictionary
29. The American Heritage Dictionary of the English Language / [Anne H. Soukhanov]. – NY: Houghton Mifflin Harcourt, 1991. – 8654 с.
30. Macmillan English Advanced Learners Dictionary (2nd Edition) / [Editor-in-chief Michael Rundell]. – Oxford: Macmillan English Dictionaries, 2008. – 1872 p.
31. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage / P.Brown, S.Levinson. – Cambridge: Cambridge University Press. – 1987. – 345 p.
32. Почепцов Г.Г. Коммуникативно-прагматические аспекты семантики / Г.Г. Почепцов // Филологические науки. – 1984. – № 4. – С. 29-36.
33. Гальперин И.Р. Ретроспекция и проспекция в тексте / И.Р. Гальперин // Филологические науки. – 1980. – №5. – С. 44-52.
34. Почепцов О.Г. Речевой акт и организация дискурса / О.Г. Почепцов // Человек и речевая деятельность // Вестник Харьковского ун-та. – Харьков. – 1989. – №339. – С. 47-51.
35. Möschler J. Dire et contredire. Pragmatique de la n?gation et acte de r?futation dans la conversation / J. Möschler. – Berne: Peter Lang. – 1982. – 220 p.
36. Weigand E. Sprache als Dialog: Sprechakttaxonomie und kommunikative Grammatik / E. Weigand. Tübingen: Niemeyer, 1989. – 368 s.
37. Пудровская Т.Н. Речевые акты «оффератив» и «деклатив» в системе речи (на материале современного английского языка): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Пудровская Татьяна Николаевна. – Харьков, 2000. – 203 с.
38. Клименюк А.В. Знание, познание, когниция: Монография / Клименюк Александр Валерьянович. – Тернополь: Підручники і посібники, 2012. – 304 с.